

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SANAYİ POLİTİKALARI VE SÜMERBANK

■ Mahmut KİPER

Metalurji Mühendisi

Mustafa Kemal, Sümerbank Merinos fabrikasının açılışında şeref defterine şunları yazmıştı: 'Bu çok kıymetli fabrika milli sevinci artıracaktır.'

Biryerlerden başlamak ve başarmak için genç Cumhuriyetin belkide tek 'sermayesini' Mustafa Kemal işte bu sözlerle özetliyordu. İstiklal harbi sonrası hem de ne pahasına yoktan var edilen bağımsızlık ardından bu bağımsızlığı kalıcı kılmak için bir yandan üretmek öbür yandan çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak gerekiyordu. Üretmek ve kalkınmak. İyi de, bu da gene yoktan var edilmeliydi. Var olan, savaşlardan azalmış, usanmış, yorgun, yoksul, 45 dolar milli gelirli çoğu köylü 12 milyon kadar Anadolu insanı, Osmanlıdan kalan borç, kırık dökük birkaç fabrika ve imar edilmeyi bekleyen bağımsız bir cumhuriyet. Ama atılan her adım, yoktan var edilen her baca ilerisi için umut demektir. İşte bu umutlardan yoklar var edildi, bir ülke yeni baştan yaratıldı.

Bu yazıda önce Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ülkenin gelişimi için sanayi politikalarının nasıl oluşturulduğu anlatılmaya çalışılmıştır ve anlatırken ufak yorumlar dışında çoğunlukla alıntılara başvurulmuştur. Bu ilk kısımdaki alıntıların bir çoğu, Prof. Dr. Bilsay Kuruç'un 'Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi' kitabından, diğer kısmı da Metalurji Mühendisleri Odası yayını 'Paydossuz Bir Yaşam- Selahattin Şanbaşıoğlu Anısına' ve TMMOB'nin 'Mühendislik-Mimarlık Öyküleri-1' kitaplarından alınmıştır.

Ardından, bu politikalarla Türkiye'nin endüstri çağını yakalamak için giriştiği büyük uğraşın öncülerinden, milli sevincin ve insanca yaşamın ülkemizde oluşmasının başaktörlerinden biri belkide birincisi olan Sümerbank'ın kısa bir öyküsü yer almaktadır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Politikaları

Önce Cumhuriyetin ilk yıllarındaki duruma bir bakalım.

Onlarca yıl süren savaşlar sonrasında insanların çocuklarının yetişip büyüyecekleri savaşa gitmeyecekleri bir yaşam arzusunu özetle Anadolu'daki durumu Falih Rifki Atay şöyle tanımlıyor;

'Anadolu'nun tenhaliği bu halkın canlılık noksanlığından değildir. Devlete karşı üç kıta üstünde harp için tüm gençlerini kurban vermiştir.İsyanları bu hesaba katmıyoruz.Yıllarca tarlalar boş kalmıştır, ocaklar tütmemiştir, cumhuriyet kurulana kadar savaş edilmeyen tek şey sıtma ve diğer salgınlar olmuştur. Doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkan veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmiştir.'

Peki elimizde ne kalmıştı; Selahattin Şanbaşıoğlu anlatıyor;

'Birinci cihan harbinde eldeki az sayıdaki tesisler tüm güçleriyle çalıştı. Mütareke geldiği vakitte hepsi harap oldu. Ve Türkiye Cumhuriyeti teşekkül ettiği vakit 1923'de elinde ufak pik dökümhanelerinden ve az sayıda dokuma tezgahından başka hiçbir şey kalmamıştı.'

Buna belki İstanbul'da harap haldeki bir askeri fabrika da ilave edilebilir, hepsi bu.

Şanbaşıoğlu ilk girişimlerle ilgili de şunları söylüyor;

'Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk teşebbüsü 1924 senesinde tekrar imalathanelerin kurulması için çıkarılmış kanunla başlar. 100 milyon liralık, 5 sene zarfında sarfedilmek üzere bir kanun çıkarılmış ve bu kapsamda askeri fabrikalar imalathanelerini yeni baştan kurmaya başlamışlardır. İlk defa Ankara Fişek Fabrikasıyla işe başlandı ve ardından 1932'de Kırıkkale çelik fabrikası işletmeye alındı.'

Ve Kırıkkale'nin o günkü durumunu gene ondan dinleyelim;

'1932'de, Kırıkkale'de askeri fabrika sahası dışında sadece 13 ev vardı. Meyhane(demekki o zamanlar daha kapatılma kararları yokmuş), kahvehane ve kasap dükkanı aynı yerd. Yol yoktu. Haftada iki tren geçirdi. Gazete gelmezdi. Fabrikaya ya trenle, ya da çamur tarladan geçerek gidilirdi. İşçi hemen tamamen oranın köylüsüyüdü.

İki üç saatte köyünden eşekle veya yaya gelirdi. Fabrikada eşeklere ayrı yer vardı. İşçilere yani çalışan köylülere kendi getirdiği pekmez veya ayrına bandığı yufka ekmeğinden ibaret yemeğinin ve kendi elbisesinin dışında ilk fabrika yemeği ve çalışma kıyafeti Kırıkkale çelik fabrikasında verilmiştir. Bunu yapan devlet değildi. Kendi aramızda para toplayıp başlattık ve usul haline getirdik.'

Burada sözü geçen demiryolu en önemli politikalarındandır. İlk yılların sloganı 'bir karış daha demiryolu' dur. Daha 1924'ün Mayısında Mustafa Kemal şöyle diyordu;

'Memlekette her vasıta ile bir karış fazla şimendifer vücuda getirmek, fakat vaziyet ne olursa olsun bir gün geri kalmamak düsturu milletin hakiki ihtiyacına tamamen uygundur.'

Osmanlı dönemindeki dış açıkların ülkeyi nereye getirdiğini bilen Cumhuriyet yönetimi, yeni iktisat politikalarında bu konuda çok hassastır. 1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey- ki kendisi Prof. Kuruç'un haklı tanımıyla Cumhuriyetin unuttuğumuz en önemli değerlerinden biridir- şöyle demektedir;

'Eğer bir millet üretim hususunda geri ise teknik güçler hususunda ilerlememiş ise, o memleketin dengesini vücuda getirmeyi uluslararası piyasanın düzenleyişine terk etmek o memleketin yıkılışına göz yummak olur. Her sene bilanço açığını milletin öteden beri toplamış ve asırlardan beri biriktirmiş olduğu menkul kıymetlerle ödemek mecburiyetine düşer. Açık, senelerce devam ettiği takdirde memleket dahilinde mücevherat ve değerli eşyalardan, ev ağırlıklarından başlayarak, nihayet o memleketin şimendiferlerinin, bankalarının, sınai ve ticari teşebbüslerinin, arazinin ecnebilere geçmesine kadar varabilir.'

Mustafa Şeref Bey 2000'leri sanki o günden görmüştür. Mustafa Şeref Bey daha neler görmüştür, onu dinlemeye devam edelim;

'Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, ticaret, sanayi, milli şirketlerin hisse senetleri, hatta en iyi tarlalar ve şehirler dahilindeki en iyi emlak Türklerin değil ecnebilere elinde idi. Bu memleket tarihinde milli iktisat namıyla hiçbir kavram kavrayamamıştır. Milli iktisattan bahsetmek bir zamanlar bir kabahat, bir zamanlar da bir bilmecedan bahsetmek gibi bir şeydi.'

İktisat Vekili
Mustafa Şeref B.

Evet bu söylenenlerle ilgili tarih tekrardan ibarettir mi, yoksa o günlerde bugünleri görmek mi demek lazım acaba.

O günlerde ekonomik hayatın temelini teşkil eden ticaret, hızlı ve kararlı politikalarla yerini sanayiye bırakmaktadır. Sanayinin önemi ve Cumhuriyet hükümetinin bu konuya bakışını İsmet Paşa 1933'de şöyle dile getiriyordu;

'Sanayii geri kalmış memleketler, sanayi kurmaya giriştikleri zaman sanayi ileri memleketler onlara gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi heves edildiği kadar kolay değildir. Bunun için örgüt ister, sermaye ister. En hevesliler iki senelik zorluk karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler. Yüksek hayat yaşamak isteyen milletler, bu davadan vazgeçemezler ve geçmeyeceklerdir. Milletler ailesi içinde layık olduğu yüksek yeri tutmak için sanayii ne olursa olsun kurmak gereklidir.'

Bu dönemlerdeki kararları ve kararlılığı Prof. Kuruç kitabında şöyle tanımlıyor;

'Çağın sanayi ancak hızlı bir koşu ile yakalanabilir. Cumhuriyet yönetimi, sanayileşeceğiz derken ufak ve hafif sanayilerle, geleneksel çalışma koşullarıyla, eskimiş teknolojilerle uğraşmayı, ikinci veya üçüncü sınıf bir

sanayi ülkesi kalmakla yetinmeyi düşünmüyor. Yönetimin güçlü arzusu, doğruca günün ileri sanayi kollarını kurabilmektir. Sanayinin uygarlığa doğru açacağı kapı bu kollara yönelmeye bağlı olacaktır. Sanayinin çağdaş işbölümünü öğretecek ve düşünce yapısında devrimler yapacak nitelikleri ancak böyle kazanılabilir. Yoksa, sanayinin ikinci, üçüncü derecede işleri yapmaya aday olmak, toplumu ileri götürmeyecektir. Anadolu toprağını sarsıp değiştirebilmek, sanayinin özünü iyi kavramaya ve tam bu noktada samimi olmaya bağlıdır.’

1931 yılında 1. sanayi planı yapılır. İlk önce Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi bankası yerine Sümerbank kurulur. Sümerbank’ın temel görevi sanayi planının uygulanması yani sanayi tesislerinin kurulması ve kurulan diğer devlet kuruluşlarına da örnek olmasıdır. 1934’de sanayi planı iyice olgunlaşmıştır. 1935 yılında yeraltı kaynaklarını araştırmak için Maden Tetkik Arama (MTA), bu kaynakları işlemek için ETİBANK ve elektrik enerji kaynakları için de Elektrik İşleri Etüd İdaresi(EİE) kurulur.

Türkiye Cumhuriyeti sanayi hareketine başlayacaktır ama bu iş için önemli bir para gerekmektedir ve savaşlardan bitkin çıkmış Cumhuriyetin parası, gelişmiş ülkelerin de kredi vermeye hiç niyetleri yoktur. Kredi Rusya’dan bulunur. Protokol 1934 yılı başında imzalanır.Bu durumu İsmet Paşa şöyle açıklamaktadır;

‘Memleketi sanayileştirmek programının olabildiğince hızla başarılması, sanayi memleketlerinin, bu hususta geri kalmış memleketlerin bu yoldaki hareketlerini iyi bir gözle görmemeleri bakımından, bilhassa önemli bir mesele halini almıştır. Bu protokol, yirmi senede geri ödenmek, hiçbir faiz ödenmesini gerektirmemek üzere hükümetimiz adına açılacak 8 milyon altınlık bir kredidir ve bunu döviz vermeye gerek kalmadan malla geri ödeyeceğiz.’

Artık uygulamaya hazır hale gelen sanayi planını ve bütçesini Mustafa Şeref Bey’i deviren ‘İş’ çevrelerinin desteğiyle onun yerine gelen İktisat Vekili Celal Bayar şöyle açıklamaktadır;

‘Devlet memleketin birinci derecede önemli sınai mevzularını gerçekleştirmek görevini üzerine aldı. Devletin bu müdahalesinin nasıl gerçekleşeceği, kısmen özel teşebbüslerle işbirliği yapmak, fakat mühim bir kısmı itibarıyla de kendi vasıtalarıyla memleketi cihazlandırmak kararı olmuştur. Devletin bugün uygulanması ile uğraştığı beş senelik sanayi programı böyle doğdu.

Sanayi programının genel çizgileri;

1. Mensucat sanayi: pamuklu, yünlü, kendir
2. Maden sanayi: Demir, semikok, kömür ve türevleri, bakır kükürt
3. Selüloz sanayi: Kağıt, karbon, selüloz, suni ipek
4. Seramik sanayi: şişe, cam , porselen
5. Kimya sanayi: Zaçyağı, klor, sudkostik, süperfosfat.

Programı başarmak için sarf edilecek para 45 milyon liraya yakındır. Bunun memleket içinde harcanacak olanı 25 milyon lira tutmaktadır. Programa dahil fabrikaların bir yılda çıkaracakları malların yaklaşık değeri 35 milyon liradır.’

1934 sanayide ilk büyük hamlenin yapıldığı yıldır. Ağustosta İzmit Kağıt Fabrikası ile Paşabahçe Cam’ın temelleri aynı günde atılır. Ekimde Keçiborlu Kükürt ile Isparta Gülyağının temelleri atılırken, Turhal Şeker Fabrikası açılır. Kasımda Konya Ereğli Dokuma’nın temelleri atılır, Bakırköy Bez Fabrikası açılır. Meşhur Kayseri Dokuma Fabrikasının temelleri atılırken Başvekil İsmet İnönü bu fabrikalar için ‘kurtuluş hareketinin en inandırıcı delili’ demektedir.

‘Türkiye’nin uyguladığı devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde anlamı şudur;bireylerin özel girişimlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeyin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline alması. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsleriyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi. Ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim takip ettiğimiz bu yol liberalizmden de başka bir sistemdir’ Yukarıdaki sözler Mustafa Kemal’indir. O’nun ağzından söyleyen de 1935 ağustosunda İzmir Panayırı (Fuar)nın açılışında Celal Bayar’dır.

Bu politikanın temellerini ve gerekçeleri ile ilgili olarak, İktisat Vekili Celal Bayar şunları söylüyordu;

‘Fabrikalarımızın kuruluş şartları başkadır.Eğer işi doğal akışına bırakacak olsak, liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsi millî değil, kişisel çıkarlarına en uygun koşulları arayarak, sahillerimizin kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır.Olağanüstü durumlarda

mesela seferberlik durumunda İç Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacaktır ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır. İktisat vekaletine onu aşkın başvuru yapıldı. Biz pamuklu fabrikası kurmak istiyoruz dediler. Fakat, Hepsinin istedikleri yerler, sahillerden bir adım ileri gitmeyen yerlerdir. Tümünü saygıyla karşılamak zorunda olduğum bu başvuruların üç esasa dayandığını gördüm. Birincisi, yabancı sermayeye paravanlık, ikincisi şimdi izin koparırsam ileride spekülasyon yaparım diye düşünenler, üçüncüsü de bu fabrikaları kurmak için zaten kapasiteleri olmayan kimseler. Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Halbuki biz Kayseri de, Ereğli'de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktık.'

Ekonomik gelişmede belirlenen strateji ile bağımsızlığın nasıl eşdeğer olduğunu da gene Falih Rifki Atay artık epey gelişme gösteren üretim gücüne bakarak şöyle anlatıyor; 'Ya bizzat devlet teşebbüs etmeseydi, acaba bugünkü endüstrimiz nasıl kurulacaktı ve madenlerimiz nasıl işleyecekti? Belki de birçoğu gerçekleşmeyecekti ya da yabancı grupların önüne düşen milli kılavuzlar bizi kutsal liberalizme sömürtüp duracaklardı. Şimdi onlar milli gelir kaynaklarını ecnebilere kaptırdıkları için yanıp durmakta ve baca dumanı ile teselli bulmaktadırlar. Henüz yeniyiz, uzmanlık kadromuz gençtir, tekniğe ve mekanizmaya birkaç senedir alışıyoruz, pek çetin satış ve pazar davaları ile vurguncularla karşıkarşıya bulunuyoruz. Buna rağmen şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki başarılıyız...'

Sanayileşme sadece kentlerin değil, köylerin de satın alma gücüne bağlıdır. Ama büyük toprak sahipleri büyük bir güçle direnmektedirler. Küçük toprak sahipleri ise takatsizdir.

O günlerde köylünün ve tarımın durumunu da galiba en güzel şu söz açıklıyordu;

'Bugün Türk köylüsü, Avrupa'nın enaz tüketen ve üreten köylüsüdür.'

Tabii bu arada Osmanlı'nın son 60-70 yılında ekonominin can damarlarını imtiyazlarla ele geçirmiş, demiryolları, liman, su, elektrik, havagazı gibi en canalıcı yerleri işleten yabancılar bu okkalı işleri gene ele geçirmek için her yolu deniyorlardı. O günün IMF'si olan Rist, Müller ve bunlar gibi sihirbaz maliyecilerin biri geliyor, öbürü gidiyor öneriler birbirini tamamliyordu, işte bugünlerle o günlerin

yabancı danışmanlık karakterini birbirine karıştırmamıza yol açacak 1930'ların danışmanlarından seçme tavsiyeler;

'Osmanlı borçlarını ödemekte gecikiyorsunuz. Bu nedenle dış dünyada mali güvenceniz bozuktur. Ne edip, yapıp uluslararası sermaye çevrelerinden 'kredibilitayı' sağlamaştırmaktan başka çare yoktur. Bunun yolu ise, başka işlerden çok, dış ticarete öncelik vermektir. Paranızın değerini düşürün, demiryolu ve diğer yatırımlara girmeyin. Bunlar çok yanlış ve maliyetli işlerdir. Yine de bu işlere girecekseniz kredibilitenizi artırın ve dış kredi peşinde koşun. Ekonomideki devlet kesimini genişletmekten mutlaka kaçının...'

Evet, Cumhuriyetin danışmana ihtiyacı vardır, ama nasıl bir danışmana. Bir konu için Başvekil İsmet Paşa ABD'li bir müsteşara şöyle diyor;

'Bir uzman arıyoruz. Kendisinde aradığımız nitelikler şunlardır: hem işinin ehli olacak, hem de kapitalist çevrelerin etkilerinden uzak kalabilecek bir kişilik sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok önemlidir ve bunda ısrar ederiz.'

Yabancı danışman ve uzmanların önerileri ve bunlardan şu veya bu nedenle uygulananlardan Türkiye'nin tarihi boyunca nasıl etkilendiği çok kapsamlı araştırma ve yayınlara değecek niteliktedir. Mutlaka olumluları da vardır ama her dönemde temel bazı yanlış kararlarda karar vericilerin ülke uzmanı yerine yabancılara itibar etmesinin bedelini ülkemiz çok ağır ödemiştir ve ödemektedir.

Oysa Cumhuriyetin ilk yıllarında pekçok konuda kendi uzmanını yetiştirmenin önemi ve gerekliliği görülmüş ve yurtdışına önce devlet sonra da yaratılan Sümerbank, Etibank, MTA gibi kuruluşların desteği ile çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.

Bu konuya Cumhuriyetin nasıl baktığını Prof. İlknur Güntürk'ün 'Kalıpcı Anıları'nda yer verdiği bir örnek ne güzel anlatmaktadır;

Yurtdışına gönderilen Mahmut SADİ anlatıyor; "Yıl 1923. İstanbul Üniversitesinde öğrenci olduğum sıralar. Okul duvarında bir ilan görüyorum. Avrupa'ya talebe yollanacaktır. Allah Allah diyorum, ülke yıkık dökük, yıl 1923. Avrupa'ya talebe! Lüks gibi gelen bir şey, ama bir şansımı denemek istedim. 150 kişi içerisinde 11 kişi seçilmişiz. Benim ismimin yanına ATATÜRK "Berlin Üniversitesine gitsin" diye yazmış. Zaman geldi.

Sirkeci garındayım, ama kafam öyle karışıkki gitsem mi kalsam mı, orda beni unuttur mu bunlar, para yollarlar mı, gurbet ellerde ne yaparım? Bir an gitmemeye karar verdim, döndüm. O sırada bir müvezzi ismimi çağırdı “Mahmut SADİ, Mahmut SADİ, bir telgrafın var” telgrafi açtım, ATATÜRK’den, aynen şunlar yazıyordu **“sizleri birer kıvılcım olarak gönderiyorum alevler olarak geri dönmelisiniz”**. Var mı böyle bir şey? 11 öğrencinin nerede, ne zaman, ne düşünebileceğini hesap edebilen bir lider, dünya lideri olmasın da ne olsun. Yıl 1923, biz evimizde bir çocuğumuzun huyunu değiştiremiyoruz bir huyunu. Tüm ülkenin huyu değişiyor. Bunla uğraşan bir insan yolladığı 11 öğrenci nerede, ne zaman, ne düşünebileceğini hissedebiliyor. Mahmut Sadi devam ediyor “gel de şimdi gitme, gitte orda çalışma, dön de bu ülke için canını verme”.

Bir diğer örnek. Ülkemizin ilk Metalurji Mühendisi Selahattin Şanbaşıoğlu’da o zamanki Askeri Fabrikalar (sonraki ismi MKE) sınavını kazanarak Aralık 1926’da Atatürk’ün Ankara Garı’ndan yolcu ettiği diğer öğrencilerle Almanya’ya gitmiş, önce Makina Mühendisliği eğitimine başlamış, sonradan Metalurji Mühendisliği diye de bir bölüm olduğunu görüp ‘bu da memlekete gereklidir’ deyip oraya geçmiş.

Gerçekten de değişik zamanlarda yurtdışında öğrenim gören bu insanların pek çoğu ülkelerine dönmüşler, büyük sorumluluklar almışlar, hepsinin altından büyük başarılarla çıkmışlar, yeni uzmanlar yetiştirmişler ve Türkiye’nin kalkınmasında çok önemli roller üstlenmişlerdir. Kendileri öne çıkmadan, tüm imkansızlıklara rağmen Cumhuriyet’in tuğlalarını sessizce örmüşler ve pek çoğu gene sessizce göçüp gitmişlerdir. Kendilerini saygıyla ve minnetle anıyoruz.

Artık genç cumhuriyet ayak sesleri duyulan 2. dünya savaşı öncesi planlarını uygulamakta oldukça başarılı olmuştur. 1937’de Falih Rıfkı Atay şunları söylemektedir;

‘Bir rejim tarihe ve halk yığınlarına, yeni oluşturduğu ekonomik yararlar ve yeni yarattığı emek ve ahlak değerler ile hesap verir. Birçok yenileştirme yaptığına şüphe olmayan Osmanlı inkılaplarının, onların bazen bütün değerlerini inkar ettirecek kadar bizi aşırıya saptıran kusurları işte bunlardır. Tanzimatla, köyleri zaten bir tarafa bırakınız, fakat şehirlerde ve birtakım büyük kasabalarda eski iktisadi menfaatler yıkılmışsa da yenileri vücut bulmamıştır. Bulanlar da Türkten gayri herkesin işine yaramıştır.’

Bu dönemlerde kurulan tesislerin en önemlilerinden biri, kendi fabrikaları ve üretimleri dışında, gelecek yıllarda pek çok şeker fabrikaları, çimento fabrikaları, çay fabrikaları, diğer demir-çelik fabrikaları, köprüler, kuleler vb. onlarca fabrika ve tesis kurduğu için ‘Fabrikalar Kuran Fabrika’ ünvanı alan Karabük Demir-Çelik İşletmeleridir (KARDEMİR).

1937’de Karabük Demir Çelik Fabrikaları’nın temeli atılırken Falih Rıfkı Atay ‘toplarını ve uçaklarını bizzat kendisi yapmayan milletlerle, bir iç harpte bile nasıl top gibi oynandığını görmekteyiz. Bir memleketin kendi üretim ve yoğaltım kabiliyetlerine dayanan bir milli endüstrisi olduğu gibi bir de istiklal endüstrisi vardır. Bu istiklal endüstrisinin temeli demir ve çeliktir’ diyordu.

İşte KARDEMİR yanında, SEKA, ERDEMİR, Şeker şirketi gibi ülke sanayinin lokomotifleri doğrudan veya dolaylı olarak Sümerbank’tan doğdu. Bunların yanında bir döneminde 40 tekstil fabrikası ile Türkiye’nin en büyük tekstil grubunu oluşturan Sümerbank ismiyle, yarattıklarıyla sadece ülkemiz uygarlık ve sanayi tarihinde silinmez bir şekilde yerini almakla kalmamış, hatta yurtdışında da derslere konu olmuştur.

Türkiye’yi Dokuyan Tezgaah-Sümerbank

2004 yılının sonuna doğru Sabah gazetesi haber merkezinden İnci Döndaş Sümerbank’la ilgili bir haber yapmış ve haberine yukarıdaki başlığı atmıştı ve haberine şöyle başlamıştı;

‘Sümerbank basması da olmayacak artık, ayakkabısı da. Çünkü 71 yıl önce Atatürk’ün isteğiyle kurulan, “orta halli” insanın mutluluğunu tarif eden öykülerin bir yerinde adı muhakkak geçen kuruluşun hikayesine son nokta yıl sonunda konuyor.’

Hani sonraları da bir hükümet yetkilisi çıkıp Sümerbank’ı tarihten sildik demişti, büyük bir iştahla.

Sümerbank tarihten silinmek için ne yapmıştı ya da gerçekten tarihten silinebilirdi? Yoktan varedilen Sümerbank tesisleri ve sonra O’nun yoktan varettileri işletmeler planlı ve sistemli bir şekilde fiziken vardan yokedilseler de tarihin hafızası da silinebilir mi?

Ülkemize kattıklarına kıyasla pek kısa da olsa öyküsüne bakıp, kararı tarihe bırakalım, kimleri silecek, kimleri yaşatacak.

Ülkemiz açısından bakıldığında; 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde; kalkınmanın sağlanmasında özel teşebbüsün itici güç olması ve Devlet'in özel girişimciliği desteklemesi ve teşvik etmesi fikri ağırlıklı görüş olarak benimsenmiş olmasına ve Kongrede alınan kararlar 30'lu yılların başına kadar uygulama alanı bulmasına karşılık, özel teşebbüsün yeterli sermaye birikimine sahip olmaması, alt yapı sorunları, yetişmiş insan gücünün yetersizliği ve Dünyayı sarsan 1929 ekonomik buhranının sınırlı da olsa ülkeyi etkilemesi v.b. nedenler, uygulanan ekonomik politikalarından arzulanan olumlu sonuçların alınmasını engellediği bu durumun, yeni bir ekonomik modelin uygulanmasını zorunlu kıldığı görülmektedir. Bu yeni modelin esasını; Devlet'in planlama ve kuracağı iktisadi teşebbüsler aracılığı ile ekonomide daha aktif rol oynaması şeklinde özetlemek mümkündür.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, ülke kalkınmasının özel sektör eliyle gerçekleştirilmesine yönelik politikaların uygulanması yanında, Osmanlı döneminden devreden tesislerin, Devlet tarafından işletilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda; 19.4.1925 tarih ve 633 sayılı Kanun'la; "Bankaya devredilmiş olan müessesatı sanayiye teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek, iştirak suretiyle tesisat-ı sanayide bulunmak ve işletmek" yanında maden işletmek ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak üzere, "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası" kurulmuştur. Kanun'un 8 inci maddesinde "Banka kendisine devredilen fabrikaları, yüzde elli biri nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükmiyesine ait olmak üzere tesis edeceği Türk anonim şirketlere devrederek işletmeye mezundur" hükmüne yer verilerek, bir yandan, Kongrede saptanan ekonomik politikaların kararlılıkla uygulanacağı vurgulanırken, diğer yandan, "Özelleştirme" kavramı ve modeli de ülke gündemine ilk kez girmiş olmaktadır.

Ekonomik kalkınmada temel unsur olarak görülen özel sektörün, güçlendirilmesi amacıyla 1924 yılında İş Bankası, 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş, 1927 yılında da Teşvik-i Sanayii Kanunu çıkarılmıştır.

Ancak, söz konusu Kanunla getirilen koruma ve teşviklere karşın, özel sektörün kendisinden beklenen atılımı gerçekleştirilememesi, Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası'nın temel fonksiyonlarını gereğince yerine getirmede yetersiz kalması ve 1929 Ekonomik Buhranı'nın ortaya çıkması, ekonomide Devletçilik fikrinin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Ardından, T.Sanayi ve Maadin Bankası'nın sorumluluğundaki tesisler, 03.07.1932

tarih ve 2058 sayılı Kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne verilmiş, Bankacılık işlemleri de 07.07.1932 tarih ve 2062 sayılı Kanunla kurulan Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devredilmiştir.

2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluş kanununun gerekçesinde yer alan "memleketimizde kuvvetli sermayedarlar bulunmadığından halkımız ancak küçük mikyasta sanayi işlerine ve orta sermayelerle yapılabilecek bazı imalata girebilmiş ve büyük mikyasta yapılması lazım gelen sanayi işlerinin ya hariçten gelen sermayeler veya Hükümet teşebbüs muavenetiyle meydana getirilmesi zarureti hasıl olmuştur. Memleketin iktisadi muvazenesinin süratle tanzimi ve istihsal imkanlarının tahakkuku için icap eden sanayi teşebbüslerinin doğrudan doğruya Devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret teşkil etmektedir." şeklindeki ifadede, ekonomik politikadaki kökten değişiklik açıkça görülmektedir.

Devlet Sanayii Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası, mevcut yapıları içerisinde faaliyette bulunmalarının, Milli Sanayinin gelişmesine katkıda bulunmaktan çok özel sektörü caydırıcı etkisi olduğu gerekçesiyle 03.06.1933 tarih ve 2262 sayılı Kanunla kurulan Sümerbank'a devredilmiştir.

Sümerbank yeni bir modeldir ve 1933 nisanında yazılan gerekçe, ilk bakışta, Sümerbank'ın, Sanayi ve Maadin Bankası ile amaçlanan yapıya yani özel sermayenin sevdiği modele geri dönüşü sağlayacağı izlenimini vermektedir. Özel kesim, 1920'lerde olduğu gibi, milli bankalarca özel sektörün desteklenmesi baskı ve çabalarını sürdürmektedir, oysa onların bile farkına varmadığı bazı şeyler gelişmektedir. Prof. Bilsay Kuruç, Sümerbank yasası ile devlet mülkiyetindeki sermayenin korunması ve devletçi yatırımcılık-işletmecilik çizgisinin varlığının sağlanmasının bu yeni modelin en önemli özelliği olduğunu belirtmektedir. Prof. Kuruç Sümerbank yasasının hazırlık süreçleri ile ilgili yaşananları şöyle özetlemektedir;

'...yasa tasarısı hazırlanırken son sözü söyleyen Bütçe Encümeni bir kaç can alıcı değiştirme yapar. Hasan Fehmi Ataç reisliğindeki encümenin, devlet mülkiyetindeki sermayeyi korumaya gösterdiği özen çok önemlidir. Sümerbank'ın kuracağı tesisleri 'sermayesi tamamen devlete ait fabrikalar' terimiyle ayrı bir kategori olarak ilk kez niteleyen bu encümandır. Bu, devletçi bir sermaye birikiminin güç alacağı ve ileride şekilleneceği bir hukuk çizgisinin ilk basamağıdır. Yine, encümen bu fabrikaları

'sınırlı sorumlu' ve Sümerbank'a bağlı şirketler haline getirerek, devletin sermaye varlığını hukuk alanına yerleştirir. Bu sermayeye güvence sağlamak üzere de, hisse senetlerinin yüzde yüzünün Sümerbank adına yazılı olacağını söyler. Gerçekten, 1933 geçilip 1934'e çıkıldıktan sonra şu görülür; yatırımcılık başlayıp devlet fabrikaları kurulduktan sonra, sermaye birikiminin kendi mantığı, devletçi birikimi sınırlama isteklerini ezip geçer. 1932'de Mustafa Şeref Bey'in Sanayi Maadin modelini eleştirirken vurguladığı; amacı özel sermayeye kaynak aktarmak diye saptanan bir devletçi model büyüüp serpilemez, çünkü bu aktarma ile yeni bir sermaye birikiminin özü olan sanayileşme sağlanamaz. Yani bu model sermaye biriktiremez. Yeni ve devletçi bir sermaye birikimi amaçlanacaksa, bu işin birinci amacı özel kesime kaynak aktarmak değil, yatırım yapmaktır. 1934'de başlayan gelişmeler bunun doğru bir önsezi olduğunu gösteriyor. Sümerbank modeli, yatırımcı- üretimci yönünün ağır basmasıyla, devlet kesimindeki bir sermaye birikimi modeli olmaya doğru gidiyor. Modelin finansman ve kredileme yönü, yatırımcılığın bu temposuna ayak uydurmaya başlıyor. Devletçi yatırım ve üretim temposunun daha düşük olması halinde belki daha yüksek perdeden duyulabilecek ve etki yaratabilecek olan 'devletçi birikimi sınırlama' sesleri, bu yüksek tempoda duyulmaz oluyor. Bu gelişme, Sümerbank modelinin sermayeyi büyüten ve koruyan bir anlayışla daha da geliştirilmesi yolunda düşünceler yaratır. Devletçilik, sanayiye geliştirebildikçe kendi gelişmesine kavuşacak bir raya oturmaktadır. Sanayi hareketi yavaş yavaş ekonomiye yön çizerken, devlet kesimindeki kuruluşların ortak bir statüye yerleştirilmesi öncelik kazanır. Devletçiliğin kendi işleyiş kurallarını koyabilmek gerekir ki sanayi hareketi de gelişen bir modele otursun.'

Kendisi devrilmiş olmasına rağmen Mustafa Şeref Bey ekolü son sözü söylemiş ve ilk kez Sümerbank yasası ile hukuki varlık kazanan sermayesi devlete ait müesseseler kategorisi bundan sonraki gelişmelerin motoru olmuştur.

Türkiye ekonomisine damgasını vuran Sümerbank'a verilen görevler şunlardır;

"-Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususi sanayi müesseselerindeki Devlet iştirak hisselerini Ticaret Kanunu hükümlerine göre idare etmek,

-Hususi kanunlarla verilmiş selahiyetlere istinaden yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere devlet sermayesi ile vücuda getirilecek bütün sınai müesseselerin etüt

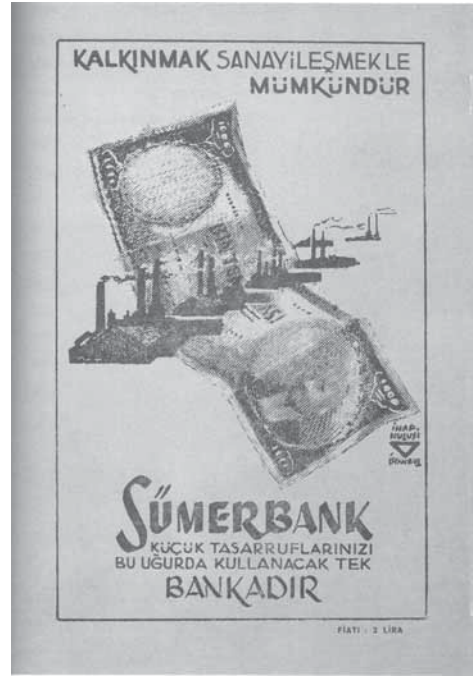
ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis etmek ve idare eylemek,

-Teşebbüsleri veya tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işletmelerine sermayesinin müsaadesi nispetine iştirak veya yardım etmek,

-Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek için dahildeki yüksek mekteplerde talebe okutmak veya bu maksatla iktisat vekaletince açılacak mekteplere yardım etmek ve ecnebi memleketlere talebe ve stajyer göndermek,

-Sanayi müesseselerine kredi temin etmek ve alelumum bankacılık işlerini yapmak,

-Milli sanayi inkişaf tedbirlerini aramak ve gerek bu hususta ve gerek iktisat vekaletince tetkik için Bankaya verilecek mevzular hakkında mütalaa beyan etmek."

Bu görevler, KİT'lerin gene de katı bir Devletçilik anlayışı ile kurulmadığını, aynı zamanda, ekonomi açısından önemli sanayi dallarında faaliyet gösterecek özel sektörün kurulması ve geliştirilmesini, sermayelerine iştirak etmek, kredi temin etmek ve nitelikli personel yetiştirmek yoluyla teşvik etmek amacını da taşıdığını göstermektedir.

Bu kuruluşa neden Sümerbank ismi verilmiştir? Atatürk'ün Cumhuriyet hedefleri ile de ilişkilendirerek bu kuruluşa SÜMER adını vermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu uygarlıklarla ilgilenen dostum Nedim Çakan bu konuda gerek Etiler gerekse Sümerler konusunda Atatürk'ün 1920'lerde bilinen bilgilerin çoğunu okuduğunu düşünüyor ve şöyle diyor;

'Etiler'in hint avrupa kökenli olduğu ve ama Sümerlerin kara kafalı olup büyük tufan sonrası mezopotamya'ya gelip bir uygarlık başlattıklarını eminim Atatürk biliyordu. İngiliz ve Fransız emperyalizminin büyük Yunan uygarlığı diye birşeyleri sahiplendiği dönemde Atatürk uygarlığın aslında doğuda mezopotamya'da ve orta asyada Uygurlar tarafından başlatıldığını ve dünyaya yayıldığını bize ve dünyaya öğretmeye çalışmıştır. Sümer uygarlığı Yunan uygarlığından en az ikibin yıl öncedir. Mustafa Kemal bu Sümer kültü meselesiyle çok yakından ilgilenmişti. Sadece tüm dinlerin köken kültü olmasından ötürü değil, Türkler'in Sümer kültürüyle bir ilişkisi olduğunu da düşünüyordu. Güneş Dili Komisyonu bu nedenle kuruldu.'

Evet, birçok ilkin yaratıcısı Sümer uygarlığı milattan önce 3500 dolaylarında mezopotamya'da ortaya çıkmış ve her döneminde insanlık tarihini etkileyecek kılere imza atmıştır. Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ'ın araştırmalarından yola çıkarak şehir yaşamının başladığı, uygarlığın temellerinin atıldığı Sümer ülkesinin uygarlık tarihini, kültürleri ve dinleri birçok bağlamda etkilediği ve insanlık tarihine çok belirgin bir damga vurduğu söylenebilir.

Sanırım Atatürk hem medeniyetin ilk uygarlığı kabul edilebilecek Sümerlerle Türkler arasında bir ilişki kurmak istemiş hem de bu kuruluşa verilen görevlerle ve hedeflerle döneminin çok ilerisinde olan Sümer uygarlığı arasında bir benzetim yaparak kuruluşa Sümerbank ismini vermişti.

Sümerbank'ın kuruluşunun hemen ardından da 1935 yılında , 14.06.1935 tarih ve 2805 sayılı Kanunla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nce bulunan işletmeye elverişli madenlerin işlenmesini sağlamak ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nce geliştirilecek projelere göre enerji üretimi ve dağıtımını yapmak üzere Etibank kurulmuştur.

Sümerbank ve Etibank temel sanayi, maden ve enerji işletmelerinin kurulmasında, modern işletmecilik tekniklerinin uygulanmasında, sınıai insan gücünün yetiştirilmesinde, iştirakler kurarak şirketleşmenin geliştirilmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir.

Sümerbank ve Etibank dışında yeni düzenlemelerle bazı yeni kamu teşebbüsleri de oluşturulmuştur.

Sümerbank AŞ. tarafından çıkarılan, Murat Koraltürk tarafından yazılan 'Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü:Sümerbank' kitabına göre; Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı Bakırköy, Defterdar, Hereke, Beykoz Deri, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik Fabrikaları ve Unkapanı'ndaki değirmenin işletilmesi ile işe başlamıştır. Hemen bu dönemde sanayi in geliştirmesi için Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. 1934'de uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ana hedef ve stratejisi, ülkenin yerüstü kaynaklarını değerlendirerek ithalata konu olan özellikle şeker, dokuma ve kağıt başta olmak üzere temel gereksinim maddelerinin yurtiçinde üretilmesi, yerel veya bölgesel, tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimleri kurmaktır. Sümerbank'ı tarihi kılan ilk görev 1.planda yer alan projelerin gerçekleştirme görevinin de Sümerbank'a verilmiş olmasıdır. Planda yer alan projeler, ilk bölümde belirtildiği gibi, dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayileri olmak üzere beş sektörde toplanmıştır. Planda yer alan yatırımların toplam tutarı yaklaşık 44 milyon TL olarak belirlenirken bu tutar uygulamada 100 milyon TL'yi bulmuştur ve finansman daha önce değinilen Rus ve ardından sağlanan İngiliz kredisi dışında büyük ölçüde iç kaynaklarla gerçekleştirilmiştir. Planda yer alan dokuma, maden, selüloz ve kimya sanayine ilişkin yatırımlar Sümerbank tarafından gerçekleştirilirken, sömükok, Şişecam ve kükürt sanayine ilişkin yatırımlar İş Bankası tarafından yürütülmüştür. Bu plan kapsamında 1934'de Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt Fabrikası ve Isparta Gülyacağı Fabrikası, 1935'de Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası ve Zonguldak Antrasit Fabrikası , 1936'da İzmit Kağıt Fabrikası, 1937'de de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları işletmeye alınmıştır.

Mustafa Kemal'in Sümerbank Merinos Fabrikası açılışında söylediği gibi her fabrika milli sevinci artırmaktadır. Çünkü bu tesisler sadece üretmekle, milli ekonomiyi kalkındırmakla kalmamakta, yöreyi de baştan başa değiştirmekte, yeni bir kimlik kazandırmaktadır.

Tesisler temelleri atıldıktan sonra bugün bile rekor süreler olan 1,5-2 yılda üretime başlamışlardır. 25 Ağustos 1935'de coşkulu bir halk katılımıyla temeli atılan Sümerbank Nazilli Basma Sanayi inşaatında 4000 işçi çalışmış ve 9 Ekim 1937'de Mustafa Kemal'in katılımıyla işletmeye açılmıştır. Bu açılış; Türk Tarihi Vakfı yayını olan 'Çarklardan Çiplere' isimli kitapta yer alan liseli gençlerin

çalışmasından derlenen bir öyküde o günün tanığı Kemal Zeki Gençosman'ın ağzından şöyle aktarılmıştır;

'Fabrikanın yöneticileri Atatürk'ü daha sitenin giriş yerinde karşıladılar. Gördüğü herşey O'nu sarıyordu, yüz çizgilerinde mutluluk ve kıvanç okunuyordu. Temiz yer, temiz ve güzel insanlar, Menderes bataklığını berekete çeviren, onun kara tilsimini yenen insan iradesinin yeni, yeni, sıra, sıra eserleri..... Ellerinde bayraklar, çiçek demetleriyle dizi dizi okul çocukları alkışlarla, şen şarkılarla haykırıyorlardı.

Derken fabrika alanına girildi. Alkışlar, şarkılar, havuzlara dökülen şakrak suların şırıptıları ve ta kasabadan beri yayılıp gelen davul-zurna sesleri, zeybek naraları.... Gel gör ki fabrikada tıs yok... Bugün hizmete girmesi gereken bu koca fabrika, derin bir sessizliğe gömülmüş, sanki uyanılmaz bir uykuya dalmıştı. Fabrikanın müdürü, nazik bir evsahipliğiyle öne düştü. Bir yoldan, bir holden geçildi. Fabrikanın tam 480 büyük tezgahının, yere diz çökmüş birer dev gibi sıra sıra dizildikleri düz, geniş tepeden aldığı ışıkla aydınlık, temiz atelyeler uzayıp gidiyordu. Herkes yerli yerinde, makinesinin başındaydı. Ev sahipleri Atatürk'ü, bütün tezgahları ve başlarındakileri, her yeri gören, yüksekçe bir tepeye buyur ettiler. Buradan bakılınca fabrika; takımların, bölüklerin, taburların geçiş töreni için sıralanıp yerlerini aldıkları bir geniş alana benziyordu ve bir karargah alanındaymışçasına burada bir komut bekleniyordu. Beklenen komut duyulmadı, ama Atatürk'ün arkasında duran müdürün bir ilgiliye sessiz bir işaret verdiği görüldü.

İşte o zaman, o anda bin başlı dev, korkunç bir kükreysi, bir kuduruşla, birden harekete geldi. Müdürün verdiği o işaretle tüm motorlar, tezgahlar birden coşmuş, kudurmuşlardı. Şimdi Menderes göklerine yükselen, Mentеше dağlarına kadar vuran, bu toprakların tarih boyunca kaç kez duyduğu yer depremi gürültülerini, yıldırım uğultularını andıran bir devler titreyişi havayı hem sarmış, hem sarsmıştı.

Atatürk böylesini beklemiyor olmalıydı. O'nu oraya çıkardıkları zaman belki, etrafı görmesini, belki fabrika halkına birşeyler söylemesini istediklerini düşünmüş olabilirdi. Ama öyle olmayıp da ayağının altındaki dünya ve etrafını saran hava birden harekete geçince, önce hatta biraz şaşırır gibi oldu; ne yapacağını bilemedi de denilebilir. Önce biraz durakladı, yanındakilere birşeyler soracakmış gibi davrandı. Ama işte o anda, belki kendi bile farkında olmadan, ağzından şu sözler dökülüyordu; 'İşte, bu bir musikidir'

Evet, sanayinin musikisi, uygar insanlığa giden yolun musikisi.....

Atatürk Sümerbank Nazilli Fabrikası açılışında

Birinci Sanayi Planı planlanandan önce devreye geçti ve 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı gündeme geldi. Tüketim mallarının ülke içinde üretimini hedefleyen 1. Planın ötesinde 2. Planda enerji madencilik gibi temel sanayi dalları yer alıyordu. Yeraltı madenlerinin işletilmesi, makina, uçak motoru, enerji santralleri ve daha pekçok iddialı sanayi tesisi kurulması hedeflenmesine rağmen, 2. Dünya Savaşının etkisiyle planda büyük aksamalar oldu.

Yukarıda bahsedilen Sümerbank kitabına göre; tüm bu sorunlara rağmen 1952 yılına gelindiğinde Sümerbank'ın işlettiği ya da kurduğu sanayi işletmeleri şunlardı; Karabük Demir-Çelik Fabrikaları, İzmit Selüloz Sanayi Müesseseleri, Sivas ve Ankara Çimento Fabrikaları, Kütahya Keramik Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası, İzmit Klor ve Südkostik Fabrikaları, Defterdar, Hereke, Bünyan Fabrikaları, Isparta Yün İpliği Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Bakırköy Fabrikası, Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Malatya Bez Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası ve Kastamonu Kendir Soyma Fabrikası.

Sümerbank, bünyesindeki KARDEMİR, Kağıt-Selüloz, çimento gibi işletmeleri, zaman içinde oluşturulan Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, SEKA, ÇİTOSAN gibi yapılara devretti ama kumaş, dokuma vb. işletmeleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarından beri halkı ucuza ve kaliteli şekilde giydirdi. 1930'larda Yerli Mallar Pazarı, daha sonra Sümerbank adını alan mağazalarda her gelir grubuna vadeli kumaşlar temin etti, Türk ailelerinin giydiği

İhap Hulusi ve Sümerbank Afişleri

elbiseden, pencerelerine örttüğü perde, yere serdikleri halılarına kadar hem üretti, hem de mağazalarında sattı.

Halkla o kadar içiçe, sımsıcak, vazgeçilmez ilişkiler kurdu, yaşamlarını kolaylaştırdı, ailelerin çocuklarını sevindirmelerini sağladı özetle yaşamın bir parçası oldu ki öykülere, şiirlere konu edildi. İlk başta sözünü ettiğim muhabir İnci Döndaş haberinde bir öyküden şu alıntıyı aktarmıştı;

'Akşam buraya karanlık karanlık iner. Bir sövgü gibi çirkef sularıyla, farelerle, elleri ayakları kirli, sidik kokusu keskin, sağlıksız çocuklarıyla. Durmadan yanmış yağda soğan kavurur kadınlar... Ben çirkinlikleri sokmam evime. Çekerim Sümer'in çiçekli perdesini her bir fakirliğin üzerine. Karım makinesi olmadığı için ince ince dikmiştir tüm büzgülerimizi. Perdede,

minder kenarlarında, kızların entarilerinde... Kızlarımın gecelikleri Sümer'dir. Bol renkli, bol büzgülü. Yıkayıp geceliklerini giydiler mi, melek gibi olurlar... Kimseye bir zararımız yok. Ben şen adamım. Çekerim Sümer'in çiçekli perdesini dünyanın üzerine, oturur, namusumla kazandığım ekmeğimi yerim çocuklarımla."

"Nezihe Meriç'in "Ekmek Kavgası" kitabındaki "Marangozdu Adı Ahmet Ustadır" adlı hikayede Ahmet Usta, Sümerbank'ın hayatındaki yerini böyle anlatır. Sümerbank kaç Ahmet Usta'nın evinde yaşamını kolaylaştıran, hayatına damgasını vuran, adeta bir aile bireyi olmuştur kimbilir?"

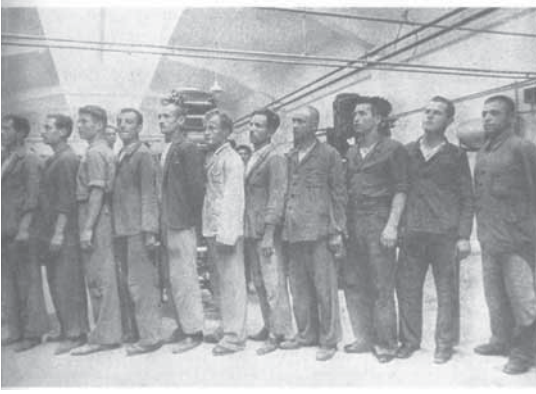
Sümerbank işletmelerinin gittiği her yerde yeni bir yaşam filizleniyordu. İşçiler oranın halkından seçilir, yetiştirilir gerekirse okutulur ve sadece kendisi için değil özel sektör

Gene Sümerbank afişleri ve tabii gene İhap Hulusi

de dahil tüm Türkiye için kalifiye işgücü sağlanırdı. Bugün işadamlarının pekçoğu dolayı ya da doğrudan işte bu işletmelerden yetişmiştir.

Türkiye’de işletmelerde çalışmaya başlayan köylülerden ‘işçi sınıfı’ oluşumunda Sümerbank’ın çok öncü ve önemli rolü vardır.

İlk yıllarda Sümerbank İşçileri

Birçok yerde bir fabrikadan koca bir şehir doğmuştur. Yörede okullar kurmuş ya da kurulmasına destek olmuş, halkın ihtiyacı olan gazyağı, şeker, yağ gibi zorunlu ihtiyaç maddelerini de uygun fiyatlarla temin etmiş, halk ilk tiyatro ya da konserle Sümerbank sayesinde tanışmıştır. Bölgenin tarım yapısını bile değiştirmiş, ilkel ziraat araçlarıyla yapılan üretim getirtilen, tohum ekme, traktör vb. cihazlarla ve verilen eğitimlerle modernleştirilmiştir. Hatta, birçok yerde fabrika enerji sisteminden halka elektrik vermeye başlanmıştır. İlk kütüphaneler, hastaneler Sümerbank işletmelerinin desteği ve önderliğinde kurulmuştur. Düzgün yollara gene bu işletmelerin katkısı ile kavuşulmuş, Sümerspor kulüpleri kurulmuştur. Örneğin Nazilli’deki Sümerspor’un futbol, atletizm, voleybol, basketbol ve bisiklet takımları ve sahaları mevcuttu. Ayrıca tenis kortları, güreş minderleri, boks ringleri de vardı. Bunların hepsi nizami ölçülerde hatta futbol sahası Türkiye’nin ilk alttan ızgaralı sahasıydı. Daha önce sözü edilen liseli gençlerin kaleme aldığı öyküye göre, Nazilli Sümerspor, spor aktiviteleriyle uzun yıllar atıl bir halde bulunan Nazilli ve yöresi gençliğini tembellikten, kahvehane köşelerinden kurtararak spor alanlarına çekme başarısını göstermiştir.

Yapılan park ve bahçelerle bölgeler bambaşka bir görüntüye kavuşmuşlar, Sümer mahalleleri, Sümerbank lokalleri, misafirhaneleri aileleri biraraya getirmiş, düşün törenlerinin yapıldığı mekanlar olmuş ve bambaşka bir

sosyal yaşam başlamıştır. Bazı Sümerbank Fabrikalarının soğutma havuzları yazın halka açılarak yüzme havuzu olarak kullanılmıştır. Fabrikalarda güzel kreşlerde işçi çocuklarına gayet iyi bakılırdı. İşletme duvarlarında çok güzel modern sanat eserleri vardı.

Sümerbank lojmanları gelişigüzel yapılmış inşaatlar değildir. Bilinçli mimari yapılar üretilmişti. Bununla ilgili Kayseri Erciyes Üniversitesi Araştırma Görevlisi Burak Aslıskender Sümerbank Kayseri yerleşkesi için şu yorumlarda bulunuyor;

‘Türkiye’nin ilk toplu konut uygulaması olan lojmanlar, aralarında açık toplanma mekanları oluşturacak şekilde konumlandırılmış; tüm binalarda “çağdaşlık” ve işlev ön planda olmasına rağmen, kullanıcısının yerel kimliği ve ihtiyaçları ihmal edilmemiştir. Bu sayede bireysel deneyim, yeni bir yaşamla tanıştırılmış ve zaman içinde bireyin, yeni kimliğine uyumu sağlanmıştır. Anadolu kültürü ile Batı medeniyetlerinden alınan uluslararası değerlerin biraraya getirildiği yeni “Türk Kimliği”, akılcı, bireyi kişisel ve zaman deneyimine bağlı olarak ortaya çıkaran, üretimi amaçlayan, Batılı dünyanın sırt çevirdiği yerel değerler ile daha da batılı olmayı hedeflemiştir. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası örneğinde ‘yer’, modernizmin işlev önceliğine bağlı olarak şekillendirilmiş, ancak kullanıcıları ile olan ilişkisi koparılmamıştır. Sümerbank Kayseri Yerleşkesi, zaman içinde kullanıcılarının çevreyi şekillendirme hareketine yol açmıştır. Tesis, 1950 yılında emeklilerine kooperatif kurma hakkı tanımış ve lojmanlarının çevresindeki arazilerini konut yapımı için tahsis etmiştir. 1970 yılı sonlarına kadar, Kayseri’de Sümerbank merkezli konut üretimi devam etmiştir. Günümüzde, Yeni Mahalle, Bebek Evler, Memur Evleri ve İki Yüz Evler olarak bilinen semtleri kurmuştur. Tesis, Kayseri’de yeni yerleşmeler ortaya çıkarmasının yanısıra, kentin ekonomisine de katkıda bulunmuştur. Fabrika, işçisini çalıştırmaya başlamadan önce eğitmiş, onlara “zanaat” kazandırmış ve işlerinde uzman bireyler yetiştirmiştir. Bu bireyler, fabrikadaki çalışma sürelerinin ardından, özel girişimleri ile yeni tesisler kurmuş ve kentin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu sayede ekonomisinin gelişmesiyle Kayseri, hem sosyal hem de ticari ölçekte hızla büyümüştür. Sümerbank Bez Fabrikası’nın mimari ve kentsel özellikleri, Kayseri kentinin gelişimine yön vermiştir. Tesisin sahip olduğu modern özellikler, kentin planlanmasının ana fikirlerinden biri olmuştur. Özetle yerleşme, dönemin halkevlerinin toplumun eğitimine yaptığı etki benzeri, sanayileşme öncelikli

çağdaşlaşmayı anlatan bir örnektir. Devlet, Sümerbank Kayseri örneğinde, bir sanayi tesisi kurmanın ötesinde, hedeflediği modern kentlerin modelini inşa etmiştir. Modern düşüncenin, sanayi tesisinde çalışanlar için ürettiği konutlar, eğitim yapıları ve sosyal tesisler, Cumhuriyeti kuranların çağdaşlaşma hedefleriyle birleştirilmiş ve Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası özelinde, 1935'lerin Kayseri kentiyile yarışan bir yerleşke inşa edilmiştir. Türk Modernleşmesinin abidevi bir örneği olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, 1930'lardan günümüze çok şeyin değişmesine rağmen, bugün bile yapıldığı ilk günkü 'modern'liğini koruyarak ayakta durmaktadır. 1999 yılında Erciyes Üniversitesi'ne devredilen yerleşke, 1930'lar Türkiye'sinden, bugünü ve hatta daha ilerisini görebilen bir düşüncenin ürünü olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. 'Modern' dünyanın yaşam kılavuzu, ürettiği yeni çağdaşlık tanımlaması ve yeniden yarattığı Kayseri ile evrensel hedeflerini çevresiyle paylaşırken, zamana ve kendisini yaratan düşünceyi tüketen her türlü oluşuma inat yaşamını devam ettirmektedir.'

Sümerbank Kayseri Fabrikasında çalışan bayan işçiler

Özetle Türk halkı pekçok ilkle ve uygarlıkla Sümerbank tesisleri sayesinde tanışmıştır.

1980'lere gelindiğinde Sümerbank'ın kurduğu ya da işlettiği 41 fabrika, 468 Mağaza ve 48 Banka şubesi mevcuttur.

1987'de ise Sümerbank özelleştirme kapsamına alınır. Özellikle bu andan itibaren, kendini yoktan vareden Sümerbank tesisleri teknolojik gelişmeleri ve gerekli yatırımları yapmaktan alıkonulur ve zayıflatılır. Yani, diğer pek çok kamu kuruluşuna yapılanlar yapılır.

Bugün artık Mustafa Kemal'in deyişiyile Sümerbank İşletmelerinden musuki sesleri duyulmuyor. Çünkü, bir siyasetçinin deyişiyile Sümerbank tarihten silindi. Pek çok diğer Cumhuriyet döneminin yoktan varedilen değerleri gibi.

Nazilli'de tiyatro, sinema salonları ve diğer sosyal tesisler de artık yok....

Böyle ilerleyip giderken, hertürlü yokluğa, imkansızlığa rağmen endüstri devrimini yakalamaya ramak kalmışken, hani neredeyse elimiz değmişken peki ne olduda durum değişti? Bunun en kestirme cevabı için Selahattin Şanbaşıoğlu'nun şu örneğine bakalım;

'1925'de, Kayseri'de uçak fabrikası kuruldu. Buraya Alman Junkers uçakları getirildi. Yapılan çalışma makinalı tüfek yerleştirmek ve bunları harp uçağına tadel etmekte. Ancak daha sonra, 2. Dünya Harbi içinde Tayyare Cemiyeti'nin Etimesgut'taki tesisinde o sıralar yurtdışından kaçmış Polonyalılar PST tipi 7-8 kişilik sivil keşif uçağı yaptılar. Bunlar sonra Danimarka'ya satıldı. Daha önemlisi, dizaynı bize ait, kesik kanatlı, Uğur tipi talim uçaklarının imalatıdır. Bunların motoru İngiliz Havilland'dır. Motor gövdesi gelir, Çiftlikteki uçak motor fabrikasında işlenir, uçağın montajı Etimesgut'ta yapılırdı. Uçuş tecrübeleri iyi sonuç verdi. Bu fabrika 1951'de Makina Kimya Endüstri'sine intikal etti. Orada 54 uçak yaptık, motorlarını işledik. Bunlardan dördünü törenle, Türk pilotlarıyla uçurarak Ürdün'e gönderdik 1954'de. Gerisini Milli Savunma Bakanlığı'na verdik.

Daha sonra M.S.B artık uçağı ihtiyacı olmadığını, çünkü bunları **Amerikan askeri yardımından** alacağını bildirerek siparişi kesti. Böylece uçaktan vazgeçerek bu tesislerde kuluçka makinası yapmaya başladı!!! Sonradan aynı yer Türk Traktör Fabrikası oldu.

1924'de niyet uçak yapmaktı. Devlet Demir Yollarının (TCDDY), İmalatı Harbiye'nin (Askeri Fabrikalar) ve Tayyare cemiyeti'nin (Türk Hava Kurumu) elemanları bu işe yöneltildi. Bunların bir kısmı uçak mühendisi olmak üzere yurtdışına gönderildi. 1950'lerde uçakların dizaynını bizim mühendisler yapıyordu. **Heves, gayret ve sonuç vardı. Kısacası, istenseydi herşey yapılabilirdi.'**

Yönetenler iktidara gelmek, iktidarlarını biraz daha uzatmak için dış yönlendirmelerle Cumhuriyeti nereden nereye getirdi de, bizlerin hiç mi suçumuz yok. İsmet İnönü'nün 1935'deki şu gözlemi galiba geri kalanını da açıklıyor;

'Milli karakterimizdeki esaslı zayıflığı bilmeliyiz. Bizim herhangi bir memleket meselesi için yapamayacağımız fedakarlık yoktur. En zenginimiz, en fakirimiz olsun bütün malımızı, canımızı bunların hepsini veririz. Amma, onbeş gün en hayırlı bir amaç için bir kuyudan bir kova su çekmeyiz. Mesele buradadır.'

Sümerbank bir sanayi mektebiydi. Aynı zamanda gittiği yerlerde sosyal devletin temsilcisi oldu. Dünyadaki gelişmeleri takip ederdi. Buna güzel bir örnek; kalite gurusu Deming, Japonlarca henüz keşfedilmeye başlanırken Sümerbank tarafından davet edilip konuşma yaptırılmıştır.

1980'lerde hatta 1990'larda, birbirinin aynı pek çok işletme, daha önce yapılanlardan ülkenin teknolojiyi öğrenmesi ve artık daha sonrakileri kendi yetenekleri ile yapması gerekirken yurtdışından aynı anahtar teslim tesisleri yüksek bedeller ödeyerek birbiri ardına sipariş vermiştir. Oysa Sümerbank, hem de çok önceleri, doğal olarak ilkleri yurtdışından satın almış ancak teknolojileri özümsemiş, daha sonrakilerde ise kendi ile iddialaşarak neredeyse tümüne varacak şekilde yurtiçi olanaklarla yapmıştır.

Daha pek çok uygulaması ile Sümerbank, Türkiye'nin mühendislik gelişiminde ve üretimi öğrenmesinde başöğretmenlerden biri olmuştur.

O'nun tarihi çok başarılı mühendislik-mimarlık öyküleri ile doludur. O öyküleri bulup, genç meslektaşlarımıza aktarmak zorundayız.

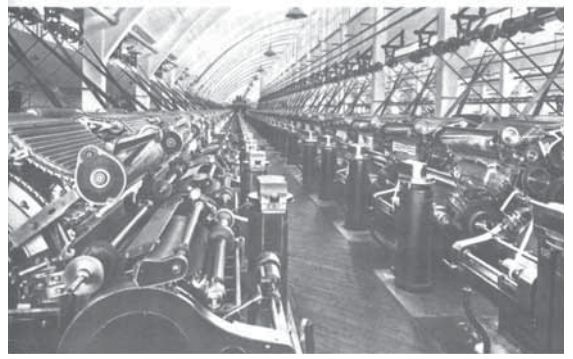
Dendiği gibi, hayat ileriye doğru yaşanır, ama geriye doğru anlaşılır.

Bir zamanlar Türkiye, çok dar imkanlarla yoktan varetmeye çalışan, bunun için inanç, umut ve 'milli sevinç'le yola çıkanların ve daha iyi insanlar olmaya çalışanların ülkesiydi.

Sümerbank bu ülkeye hep iyilik yaptı, aslında büyük bir iştahla Sümerbank yok edilirken iyiliğin yok edildiğini anlamamız gerekiyor.

Türkiye'yi dokuyan tezgah artık yok.

Ancak, bizlerin ülkemizin ne zorluklarla örülen ilmeklerini bir bir çözen tezgahlara karşı hem önceki ve hem de gelecek kuşaklara karşı borcumuz var.

Sümerbank'da makina seslerinin 'musikisi' artık yok...

Not: Bu yazıdaki tüm fotoğraflar, 'Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü SÜMERBANK' (Yazan : Murat Koraltürk, Genel Editör: Osman S. Arolat) kitabından alınmıştır.